

KIZIL ELMA ve ROMA PAPASI EFSANESİ*

La Légende da la Pomme-Rouge et du Pape-de-Rome

Yazan: Prof. Dr. Pertev N. BORATAV

Çeviren: Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ**

Muhtemelen XV. yüzyılın başlarında, Hristiyan topraklarının Osmanlılar tarafından ardı ardına fethedilmesiyle, Hristiyan ve Türk topluluklarının sözlü geleneklerinde "Ülkesini geri almak için uygun günün beklentesi içinde uzun uykusuna dalan Hristiyan Egemen ve Kızıl Elma" şeklinde adlandırılabilir bir efsaneler karışımı biçimlendi. Bu efsane, iki topluluk tarafından farklı yorumlandı. Türkler için Kızıl Elma, fetih hedeflerinin sonuncusunu simgeleyen Avrupa'nın farklı büyük şehirleriyle özdeşleşti.¹ Aynı zamanda bazı benzer metinler (versiyon) imparatorluğun doğu sınırlarının ötesine odaklanmıştı.² Uyuyan kral, son olarak ahiret gününde hayata geri gelecekti. Hristiyanlara gelince, Kızıl Elmayı Türklerin asla geçemediği bir sınır taşı gibi görüyorlar ve Kızıl Elmanın (veya Kızıl Elma ağacının) ötesinde Türkleri avlamak için, dalıp gittiği uzun uykusundan Hristiyanların kralının bir gün uyanacağına inanıyorlardı.³

Bu efsane üzerine, Ettore Rossi ve Jean Deny⁴ gibi iki değerli türkolog çalıştı. Ben de tesadüfi olarak "L'Ecole des Hautes Etudes" konferanslarımda ve bir makalemden söz ettim ve İslam Ansiklopedisi'ndeki küçük bir ma-

kalemi bu konuya ayırdım.⁵ Bu çalışmalarında yayınlanmamış metinlere işaret etmişim ve Deny ile Rossi'nin çalışmaları ile kendi kaynaklarımı kaynaştırmıştım. Efsanenin yazılı bir metnini ve çevirisini, Anadolu sözlü geleneğinden derlenen iki benzer metinle birlikte eksiksiz olarak, Maxime Rodinson'a Saygı Kitabı'nda bana sunulan fırsattan yararlanarak yayınlıyorum.

Yazılı Benzer Metinler⁶

1. Metin A. Hikâyet-i Kızıl Alma

Sa'âdetlü mekremetlü yoldaşum Hasan Ağa hazretlerinin huzûr-ı sa'âdetlerine selâmlar olunur ve mübârek hâtır-ı serifleri su'al olunur.

Benüm karındaşum, tarafımızdın su'âl olunur ise, biminneh-i Ta'âlâ bu mektûb vusûluna degin vücûdumuz sıhhat üzre bilesiz. Bu (5) mektûb size tahrir olmadan merâmın budur ki hayır du'aya vesile olsun için ve dahı Dîn-i İslâm içinde olan mü'min karındaşlarımızı za gaa'ibâne selâmlar olunduktan sonra bu tarafun hâli şânı beyân olunur ki 'âlem-i enâmda meşhûr olan Beç kal'esi ve Kızıl-Alma vâsf olunur ki Beç kal'esinde bizüm sâkin olduğumuz Kızıl-Almaya gelince her bir konağı on (10)

** H.Ü. Ed. Fak. Türk Halkbilimi / Université d'Hacettepe, Faculté des lettres, département du folklore turc.

bir buçuk sâ'at olmak üzere yüz yetmiş konakdur. Kızıl-Almanun vafından su'âl olunur ise kal'esinin etrafında kırk 'aded kapısı vardır cümlesi açılır ve kapanur. Kal'e kapularının halkası cümlesi gümüştür ve kal'enün divarında üç yüz 'aded çeşmesi tekildir, Ab-ı Hayâta benzer. (15) Ve andan yüz seksen dört şâd-revânı vardır, suyu Ab-i Hayâta benzer. Ve dahi kal'enün sol kapısında bir tekyesi var yedi bin yedi yüz kubbeli, ön dört bin yüz üç somaki direkli kiliseleri vardır, içinde yedi bir rühbânları vardır her biri ol kubbeleri beklerler. Ve ol kubbe kapularının üst eşigi altundan ve alt eşigi gümüştendir. Bunların cumlesin defter ile zabt etmişlerdir. Ve bundan böyle Kaasım Dedenün turbesi (20) baş kubbe olanın altındadır. Tuna ol kubbenün altından geçer, lâkin gürüldüsü kırk sekiz sâ'at mahalde sadâ verir. Tuna deyu söylenen bu mahalde gider. Ve dahi ol baş kubbesi Kızıl-Alma deyu söylenen seksen dört kantar altundan bir alma şekindedir, imdi Kızıl-Alma demeden murâd budur. Ve dahi ol baş kubbesi Kızıl-Alma dedükleri mahalde gece (25) ve gündüz din-i İslâm du'âlar ederler dâ'imâ her gece ve ahşâm on iki binden tecâvuz âl-i Osmân Padişâhi arpa versünler deyi, ertesi ahşam böyle ederler.

Ve dahi Rum-Papadan su'âl olunursa: Senede bir kerre dirilir kalkar ve bu kadar yanında olanlara söyler ki: "Beyâz kâğıd üstünde kara yazı (30) var mıdır? Müslimân diyârında müsliman çocukları mekteplerinde okurlar mı? Ve koyunları kuzular mı? Ve karıları doğurur mu? Padişahları sefere gider mi?" deyi su'âl eder. Yanında Kâfirler dahi: Bunların cümlesi vardır." Andan sonra mel'ûn (...?): "Öyle ise dahi vakit vardır."

deyi üç lokma ekmek ve üç kadeh şarâb içüp gine devrilir, (35) yatar. Ve bu mel'ûn tamâm bin seksen sene (...) yedi bin yıl ömür sürmüşdür. Hazret-i Ali ile ceng edüp ol zamânda /Ali/kerrem Allâhu vecdehu- ol mel'ûnun kolunu çalmışdır. O zamândan berü kanı akar aslâ dinmez. Ali bu mel'ûna du'â etmişdir ki: "Ey mel'ûn, tâ Kıyâmete kadar ne öli ol ve ne diri ol. Bu hâl üzere kalasın." deyi bed-du'â etmişdir. (40) Bu mel'ûn bir büyük kilisede olup ve senede bir kerre kalkup ol kiliseyi taşra çıkarırlar. Ve çıktığı vakit beş yüz Kâfir yanınca yürürler, cümle eli baltalıdır. Beş yüz önince büyük âvâzlar ile kitâbların okurlar. Bu keyfiyet ne zamândan beri? su'âl ederler ise: Kaasım Dede Kızıl-Alma şehrinde şehid olduğundan beri.

(45) Kaasım Dedenün aslını su'âl edersenüz: Sultân Süleymân Beç kal'esine varup anda bir gece rü'yâsında gördü ki kırk bin kurbân istemişler. "Padişahum, kırk bin kurbân vermeyince gerek sen ve gerek asker birince selâmet çıkmayuz." deyi cevâb dedüklerinde Pâdişah uykudan uyanup Sâhib-i mühr ve Paşaları çağırup Divân-ı Hümâyûnda bu rü'yâyı (50) söyleyince anlar dahi: "Gerçekdür Pâdişahum, böyle etmek gerekdir." deyi. Ol zamânda Pâdişah bunlara: "Hele sizden bu kadar koyun olmaz." derken ol vakit Kaasım Dede nâmında bir kimesne karşı gelüp Sultân Süleymân Hazretlerine temennâ eyleyüp divân durup söyledi ki: "Ey Pâdişahum, kurbanı eyle, gazân mübârek olsun. Hak Ta'âlâ vücudunu (55) hıfz eyleye. Kasım Dede kuluna emreyle, kırk bin er kişi verüp din-i mübin ugrına şehid olayuz." dedüklerinde Pâdişah da kırk bin kişi Kaasım Dede'ye teslim edüp anda

Kızıl-Alma kurbında Kafire gönderdiler. Ol dahı varup Kâfir ile mukaabil olup ceng ede tâ ki Kızıl-Almaya varup ol mahalde şehid oldı. Kırk bin kişi şehid ve kurbân oldılar. Kırk kişi (60) amân deyüp Kâfirler amânın tutup kırk kişiye kırk kız verüp Kızıl-Almanun etegine bunlara bir ülke verüp anda bir şehir binâ edüp ol kırk Müslimân kişi hem anda konup, şimdi şehir-i azim, yetmiş taş minâreli câmi' ve hezâr meşhûrur. Lâkin ol şehrin içinde olan ümmet-i Muhammed ol vakıtdan (65) beri ol havâlide olan Kâfire cizye ve harâc verürler. Bu Kâfir kadimden böyle bağlamış. Şöyle ki ol harâcı Kâfir kendi hazînesine götürür. Vermesi cümle 'âciz kalmışdur. Hak Ta'âlâ ehl-i İslâm hürmetine ve Enbiyâ hürmetine halâs eyleye. Amin.

Benüm karındaşum, bu mektûbı İstanbulda Dergâh-ı 'Alî Yeniçeriyân (70) Otuz Yedi Cemâ'atun kışlasına gönderesiz.

Seksen dört senesi mâh-ı şa'bân-ı on üçüncü günü Kıbrız'da kışlaya geldi.

Budim ve Kızıl-Alma ve Beç kal'esi vasf olunup du'âyâ vesile için yazılmışdur. Temmet.

İşte iki metnin (A ve B) Ayrılan Bölümleri:

Metin A/satır 8-9: Beç kal'esinde; metin B: Beç kal'esinden.

A/12: Kal'e kapularınınun halkası cümlesi gümüşdür; B: Ve kal'enun üç yüz altmış halkası vardır, cümlesi altundur.

A/13: Kal'enün duvarında; B: Kal'e içinde.

A/14: Yüz seksen dört 'aded şâd-revâni; B: Seksen dâne şâd-revâni

A/19: et passim: Kaasım Dede; B:

Kaasım Voyvoda.

A/21: Seksen dört kantar altundan; B: Seksen vakıyya altundan.

A/24-27: Kızıl-Alma dedükleri mahalde (...) böyle ederler: B: Ve baş kubbede her gece bir iprişim torba ile bir yem arpa asarlar âl-i 'Osmân Pâdişahı geldükde alsun. Her gece ol yemi tâzelerler, Pâdişahun atı gelür de tâze arpa yesün deyü.

A/28: Rum-Papadan; B: Rim-Papadan.

A/35-36: Ve bu mel'un tamâm bin seksen sene yedi bin yıl 'ömür sürmüşdür; B: Rim-Papadan bin seksen yaşamışdur.

A/42: Beş yüz önince; B: Ve yigirmi beş nefer keşiş öninde.

A/43-44: Bu keyfiyyet (...) Kaasım Dede Kızıl-Alma şehrinde şehid olduğundan beri; B: Ne zamâdadur ve Kaasım Voyvoda bunda düşdi düşeli ne kadar oldu.

A/49: Sâhib-i mühr ve Paşaları çağırıp; B: Veziri çağırıp.

A/50: Anlar dahı; B: Veziri.

A/51: Pâdişah bunlara: "Hele sizden bu kadar koyun olmaz."; B: Pâdişah ayıtdı: "Hele ammâ koç koyun olmaz, bizden insan isterler."

A/57-59: Ol dahı varup (...) ol mahalde şehid oldı; B: Cümlesi atların dürrüst nallayıp Kâfir memleketine gitdiler. Küffâr-ı hâkisâr ile savaş ve mukaabele edüp ol mahalde şehid ve kurbân oldılar.

A/59-61: Kırk kişi amân deyüp (...) bir şehir binâ edüp; B: Amân dileyüp amân verüp anlardan kırk kız alup Alman-Dağı eteginde bir şehir binâ etdiler. Ol kırk erden üreyüp şimdi ol şehrin yetmiş taş minareleri ve câmi'leri vardır.

A/68-69: Benüm karındaşum (...) gönderesiz; B: Bu mektûbı yazup göndü-

reni su'al ederseniz du'âcından esîr olan Otuz-Yedi Cemâ'atun yoldaşlarından Budimli İbrâhim Bese.

A/70-71: *Seksen dört senesi (...) geldi;* B: *Mâh-ı cemâzi el-âhir 15 sene 1179.*

Altta yer alan iki sözlü benzer metin, analiz edilen yazılı iki benzer metin içinde anlatılan "Uyuyan Kral"la ilgili bazı parçaları içeriyor.

2. Hanköy ve Akdere Benzer Metinleri⁷

Bu ülkenin eski efendisi, kâfirlerin padişahı ölmüştü. Cesedi mezara konulmamıştı. Sadece uzun uykusuna yatmış ve pamuğa sarılmıştı. Yılda bir defa uyanıyor ve "Gemiler Hanköy'ün yakınındaki Üç Çam Deresi'nde yüzmeye devam ediyorlar mı?" diye soruyordu. Ona "evet" deniliyordu. Bir defasında "artık deniz bu yerden çekildi" diye cevap verildi. O da "Çamlar denizi itti, deniz de kurudu ve bu ülke artık Türklerin eline düştü" dedi.

(Bana bu efsanenin bir kaç bozulmuş biçimini daha anlatan Hanköyleler, Rum Kralı'nın "Çamlar, Kilise Köyü yakınındaki Keten Deresi'ni itti mi?" dediğini de naklettiler. Köylülerin anlatımına göre eski zamanlarda burada deniz varmış, gemiler yüzermiş. Çamlar denizi itmeye başlayınca deniz kaybolmuş. Çünkü, bir çam bir günde bir at kadar su içermiş.)

3. Meyre Benzer Metni⁸

Güneydeki Meyre köyünde, Dereköy köyünden yüreyerek yirmi veya otuz dakika, ağacın yanında ve Meyre bağlarının solunda, 40-50 metre yükseklikteki bir tepenin üzerinde, yayla görünümü yüksekçe bir bölümde bir kaya var. Burada eskiden yaşayanlara tanıklık

eden yapı kalıntıları görülür. Ahali buraya Gavur Asarı ve yakındaki bağlara da Gavur Asarı Bağları der. Buraların efendisinin Türkler gelmeden önce burada yaşadığına, evinde pamuğa sarılı olarak yattığına inanılır. Yılda bir defa kalkıyor, harabelerin en yüksek tepesine kadar gidiyor ve saltanatının eski günlerini hatırlıyor.

Bu metinlerin karşılaştırılması:

Böylece bu metinler, yeniçerilerin geleceğinde, efsanelerin iki serisi ve inançların Kızıl Elma ve eski kralın ölüm uykusu motifleriyle birleştiğini gözlemeye izin veriyor. Roma Papası uyuyan kral yerine geçiriliyor. Buna bağlı olarak da Roma'nın Saint-Pierre Kilisesi'nin büyük kubbesi ile Kızıl Elma özdeşleştiriliyor. Yeniçerilerin benzer metinlerinde Roma ile Viyana (Beç) devamlı karıştırılıyor. Hikâyenin tarihî içeriği, tarihî kişiliğe sahip Kaasım Voyvoda'nın kahramanlıkları ve ölümü ile Muhteşem Süleyman'ın Viyana'ya karşı 1532 yılında düzenlediği seferin evrelerinden başka birşey değildir.

NOTLAR

* Makale, 1982 yılında Paris'te yayınlanan "Mélanges Maxime Rodinson" armağan kitapta yer almaktadır. Bugün seksenin üzerinde bir yaşa sahip olan ve İslam ülkeleri tarihi ve etnolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Maxime Rodinson'a saygı düşüncesiyle hazırlanan bu kitapta, Boratav'ın bu makalesinden başka Michéle Nicolas'ın "Un électuarie de jouvence et une fête de printemps à Manisa (Turquie)" ve Claude Cahen'in "Le rôle des Turcs dans l'Orient musulman médiéval" adlı makaleleri, Türkiye üzerine yapılan iki araştırma olarak dikkati çekiyor.

Boratav bu makalesinde, Metin A adını verdiği yazma "Hikayet-i Kızıl Alma" ile Metin B adını

verdiği benzer metni karşılaştırmaktadır. Metin A'yı tam olarak Türkçe ve Fransızca yayınlar, Metin B'yi sadece karşılaştırmada kullanıyor. Karşılaştırma kısmını da Türkçe veren Boratav'ın Fransızcaya çevirdiği Metin A yerine, orijinalini vermeyi uygun gördük. Ayrıca, yazarın çevirisi sırasında Fransız okuyucusu için gerekli gördüğü bazı açıklamaları, dipnota almayı bilinenin tekrarı olacağı düşüncesiyle gerekli görmedik. Örneğin Beç'in Viyana olduğunu açıklaması gibi... Boratav Anadolu'dan derlediğini ifade ettiği iki sözlü benzer metnin Türkçelerini vermemiştir. Bu metinler Fransızcadan Türkçeye aktarılmıştır.

¹ Peçevi'ye göre Estergon (Peçevi 1,115,165 ve devamı); E. Çelebi'ye göre Roma, Budapeşte, Viyana (Çelebi 1, 24,162,174,203; VI. 235-237; VII. 248 ve devamı; IX. 122).

² Dağistan'da Derbent Demir Kapu geçidinin ötesinde, Kars bölgesi halk geleneklerine göre (Bakınız: F. Çelik, "Kızıl-Almanın yerleri", Çınaraltı, Ocak 1942 ve Mart 1942; B. Kırzioğlu, "Kars ili ve çevrelerindeki göre Kızıl Alma", TFA, no.181, 1964.)

³ Efsanenin bir Türk benzer metnine göre, (Bakınız: Yılmaz Elmas, "Kızıl Elma", TFA, no.146, 1961) Sultan Murad'ın mucizevi güçlere sahip olan yol arkadaşı bir çoban tarafından dikilen ve elma ağacı olarak yeşeren çubuktan söz ediliyor. "Kızıl Elma Ağacı" olarak adlandırılıyor. Bu ağaç, Osmanlı sınırlarından düşmanların asla geçemeyeceği bir sınır taşı olmuştur. Modern Yunan romancılarından D. Sotiriou, romanında (D'un Jardin d'Anatolie, Fransızca çevirisi Paris, 1965) Anadolu'nun Efes bölgesinden bir Yunan efsanesinin de aynı elma ağacı problemine yer verdiğini nakletmektedir. Batı Anadolu Bölgesi Yunanlılar tarafından istila edildiği zaman (1920-1922) yerli Rumların taşkın heyecanlarına katılan istilacıların "Sahip ol. Onları burada bitirelim. Türkleri Kızıl Elma Ağacına kadar geri sürelim" sözleri dikkat çekiyordu.

⁴ E. Rossi, "La legganda turco-bizantina del Pomo Rosso", Actes du Ve Congrès International des

études byzantines, Roma, 1936, pg. 542-553. (Türk-Bizans Kızıl Elma Efsanesi", Bizans Etüdüleri Uluslar Arası 5. Belgesi, Roma 1936, s. 542-533.)- J. Deny, "Les pseudoprophéties concernant les Turcs au xve siècle", Revue des études islamiques, x, 1936, pp. 201-220. ("XVI. Yüzyılda Türklerle İlgilenen Yalancı Peygamberler", İslâmî Etüdüler Dergisi, X, 1936, s. 201-220.)

⁵ P. N. Boratav, "Les Noirs dans le folklore turc et le folklore des Noirs de Turquie", Journal de la Société des Africanistes, XXVIII, 1958, p.16, note:2. ("Türk Folklorunda Siyahlar ve Türkiye'de Siyahların Folkloru", Afrikalılar Toplumu Gazetesi XXVIII, 1958 s.16, not:2); "Rapport sur les conférences", Annuaire 1966-1967 de la IVe Section de l'Ecole pratique des Hautes Etudes, pp. 263-264. ("Konferanslar Hakkında Rapor", L'Ecole pratique des Hautes Etudes'un IV. Bölümünün 1966-1967 Yılığ, s.263-264.; "Kızıl-Elma" Encyclopedie de l'İslam, nouvelle édition ("Kızıl-Elma", İslam Ansiklopedisi'nin yeni yayımında yer alan makale)

⁶ Benzer Metin A: Ankara Milli Kütüphane yazmalarından Mustafa Kayhan cöngünden aktarma. Cönk no.72, varak 1-4. Benzer Metin B: Daha geç döneme ait, Koleksiyonumdaki derleme bir cöngün içinde yer alıyor. Varak no. 31-32. Bu yazma, İstanbul'da kitapçılık yapan merhum Raif Yelkenci'ye aitti. Bu yazmadaki metin de aynı efsanedir. Muhtemelen iki yazma da daha eski bir metinden farklı zamanlarda istinsah edildi. Hikayenin iki benzer metni de göndereni de alanı da yeniçeriler olan mektup biçiminde yazılmıştır. Metin B, 1942 yılında Ş. Elçin tarafından "Tarih-i Kızıl Elma" başlığı altında Denizli-İnanç (no.69, Yıl VI, 1942) dergisinde yayınlanmıştır. Bu sebeple bu metni burada tekrar vermeyi gerekli görmedim. Birbirlerini düzelten ve tamamlayan yönlerini göstermeyi yeğledim.

⁷ 3 Eylül 1950 Afyon Hanköy ve Akdere köylerinden ağız derlemeleri.